

Morters festius a Tarragona (1709)

Montserrat Flores Juanpere

El mes de març de l'any 1709, el governador del Camp de Tarragona, Magí Viles, va escriure als jurats de Reus demanant-los en préstec quatre dels morters que la vila utilitza.

Els jurats van arxivar aquesta carta entre les altres que van rebre a l'època, i encara es conserva a l'Arxiu de Reus.¹ Aquest és el seu text complet:

1709/03/20

Magnífics Senyors Jurats de la Vila de Reus

Magnífichs Senyors Jurats. Lo pare Vilar de la Companyia de Jesús d'esta ciutat, persona de tot mon carinyo y estimació, celebra la festivitad dels Dolors de la Verge Nostra Senyora en son collegi, y li apar que no seria la festa ab lo cumpliment desitja si dexava de disparar alguns morterets.

Que per trobar-se los que y havia en esta ciutat als castells del Albi y Arbeca, me obliga escriurer estas líneas a Vostres Magnificències, per a què me afavorescan en dexar-me quatre morterets dels que té eixa vila y entregar-los a un fadri dels meus, que quedarà a mon cuidado lo fer-los tornar a Vostres Magnificències en eixa vila ab tota puntualitat. Que és quant se m'ofereix causar a Vostres Magnificències.

Y que en lo de la mayor satisfació de Vostres Magnificències no escusen ma voluntat. La Divina [Voluntat] garde a Vostres Magnificències.

A Tarragona y mars 20 de 1709.

Magí Viles

Tal com podem llegir, doncs, el governador es responsabilitzava de recollir els morters, custodiar-los i tornar-los, a través d'un minyó que enviava a Reus. Qui els necessitava, però, era un dels convents de la ciutat de Tarragona, concretament el dels jesuïtes –que correspon a l'actual església de Sant Agustí, a la Rambla Vella–, que es disposava a celebrar la festa de la Mare de Déu dels Dolors i volia disparar morters dins de la celebració.

Els morters festius

La notícia és molt interessant per diversos motius. En primer lloc, perquè confirma la normalitat de l'ús de mascles en diferents poblacions al tombant del 1700. Els morters o mascles, tal com els coneixem avui, són objectes d'ús pirotècnic consistents en un cilindre metàl·lic obert per l'extrem superior. El cilindre no és totalment regular, ja que és una mica més ample per la base que per la boca. Al lateral tenen una petita incisió que serveix per posar-hi la metxa que farà esclatar la pólvora –i altres elements– amb què hom l'hagi omplert prèviament.

¹ Arxiu Municipal de Reus. Lligall *Correspondència* (1700-1711), Sig.Top. 514/2, doc. 486.

Aquestes peces pirotècniques, que s'utilitzen plantades al terra, ja sigui per disparar salves o ja sigui –unides per un rec de pólvora i complementades amb trons– per formar una tronada, deriven d'antigues peces d'artilleria amb retrocàrrega, les colobrines.² Al llarg del segle XVII, aquestes i altres armes de foc van començar a tenir també un ús festiu, i es van afegir als altres artificis pirotècnics –coets, coets de corda, castells de focs...– que ja s'usaven des de la Baixa Edat Mitjana.³

En concret, els morters apareixen documentats mig segle enrere, a la segona meitat del segle XVII. A Reus, la primera menció explícita de mascles és del 1677, a la festa que els preveres de la Prioral celebraven per Santa Susanna. Després els trobem a la festa dels pagesos per Sant Isidre el 1696 o a la dels blanquers el 1699. Al segle XVIII apareixen documentats com a part del ritual de les festes municipals: organitzar Corpus o Sant Pere significava llogar músics, preparar mascles i fer sortir gegants, mulassa i àliga.⁴

Pel que fa a Tarragona, fins ara no coneixíem cap notícia d'ús de morters en aquests temps. Aquest document, però, ens informa que el 1709 la ciutat ja en tenia. Això sí, no sabem des de quan, ni en quines festes s'havien utilitzat, ni per què en aquells moments no els tenien a la ciutat; d'aquesta darrera qüestió en formularem una hipòtesi al final de l'article.

A la vora, si sortim de Reus ens n'hem d'anar ja ben entrat el segle XVIII, a Alforja: el 1784 a les grans festes de retorn de la Mare de Déu de Puigcerver al seu santuari, “se repicaren les campanes y se viaren molts mascles, que se sentian de molt lluny”, tant la vigília com el dia de la festa, després de la missa major, durant la professó i en l'arribada al santuari. En canvi, ja entrats al segle XIX les notícies d'ús de mascles són habituals en moltes poblacions del Camp: l'Aleixar, Maspujols, les Borges, Riudoms, Vilanova d'Escornalbou, Castellvell, Montbrió, Alcover, Cambrils... I, al Priorat, també a Falset, a la Bisbal de Falset, la Morera de Montsant, Porrera...⁵

Abans, a la primera meitat del segle XVII, el que trobem generalitzat són les tirades d'arcabussos i altres armes que els soldats porten al braç. En aquesta època, els documents parlen de “fileres de soldats” o de la bandera –formació d'homes armats– que aporta cada confraria i que dispara trets per anunciar la festa o per assenyalar els seus moments culminants. L'any 1620, per exemple, en una solemnitat reusenca dedicada a Sant Sebastià, el “capità y companyia” van sortir a fer trets pels carrers la vigília, mentre que l'endemà es van posar a la plaça i, en una mena d'avançada de les funcions que dècades més tard adquiriria la tronada, “havent fet esquadró, feren la salva ab molta gallardia juntament ab tots los balls y banderas”. Segons Gort, el motiu pel qual aquestes tirades van desaparèixer a mitjan segle XVII potser té a veure amb la

² Ezequiel Gort, *La pólvora a les festes reusenques, al segle XVI*, conferència pronunciada el dia 18 de setembre de 2010 dins de les [Jornades sobre festa i pirotècnia](#) organitzades per Carrutxa i l'Arxiu de Reus..

³ Bertran, Jordi. “L'evolució del foc festiu als Països Catalans en el context mediterrani”. A *Caramella. Revista de música i cultura popular*, núm. 20, p. 4-12

⁴ Flores, Montserrat. Palomar, Salvador. *La tronada: festa a Reus*. Reus: Carrutxa i Llibreria Gaudí, 2001, p. 57

⁵ Ídem.

Guerra dels Segadors i l'animadversió popular que es va crear contra les companyies de soldats.⁶

La petició dels jesuïtes de 1709, doncs, arriba després d'una extensió de l'ús dels morters com a elements festius i ens mostra que Tarragona participava plenament d'aquest ús. A més, però, ens mostra una dinàmica que ha estat ben habitual en tots els temps: la circulació d'objectes festius entre estaments – de la Universitat cap als convents o les confraries– i entre municipis, ja fossin morters, vestits de danses o, en el camp del patrimoni immaterial, la còpia o reinvençió d'un acte festiu o una dansa que un poble ha vist que fa el poble del costat. Gràcies a aquesta circulació del coneixement i de la pràctica, les festes han evolucionat i els models festius s'han divulgat al llarg dels temps.

Fixem-nos també que la carta esmenta els objectes amb el nom de *mortereets*, que és una forma directament relacionada amb la castellana *mortereetes*, ja documentada el 1611 al *Tesoro de la Lengua Castellana* de Sebastián Covarrubias. La forma *mascles*, però, sembla haver tingut després molta més tradició i apareix àmpliament a la documentació local.

La pirotècnia

El document explica clarament l'ús que es vol fer d'aquests morters: disparar-los per tal de complimentar com cal la festa de la Mare de Déu dels Dolors. El redactat de la carta permet afirmar que tant els jesuïtes com el governador entenen la pirotècnia com a component indispensable perquè el ritual festiu sigui complet: “li apar que no seria la festa ab lo cumpliment desitja si dexava de disparar alguns mortereets”.

Estem parlant, doncs, d'una expressió clara de què significa el ritual festiu, que necessita un seguit de ritus per no crear sensació de desorientació, incompletesa o descurança. Sens dubte, el ritual d'aquesta festa també devia exigir el toc de campanes, un seguit d'actes litúrgics, potser una professó, l'ornamentació de l'església o uns determinats components musicals.

Caldria que ens preguntéssim, però, si els morters havien de ser disparats individualment o bé tots seguits a través del rec de pólvora. És a dir, si es van fer salves o bé una tronada. El document no ho diu, i tampoc cap de les altres notícies de l'època que esmentàvem. A Reus, hem d'esperar fins a mitjan segle XVIII per trobar notícies que explícitament parlen de tronades amb rec de pólvora. A priori, doncs, no es pot saber si el 1709 pensaven fer-ho així o no. El fet que només demanin quatre morters –i és l'única notícia d'aquesta època que especifica el nombre de morters– podria temptar-nos a dir que són insuficients per a una tronada, però aquesta afirmació parteix únicament de la idea de tronada que tenim actualment. Així doncs, com en la resta d'esments de morters d'aquesta època, no es pot afirmar com es van disparar.

La festa

⁶ Ezequiel Gort va formular aquesta hipòtesi –tot deixant-la en un estadi provisional mentre no es pugui aplegar un corpus d'exemples que la confirmi o la descarti– a la conferència esmentada més amunt. Les notes d'arxiu provenen del dossier de conferències d'aquella jornada.

La festa per a la qual es demanaven els morters no era cap celebració municipal, sinó una festa vinculada a l'estament eclesiàstic i, potser, a una de les confraries de devoció que sovintejaven en el teixit social de les poblacions a l'època.

Sabem que els jesuïtes estaven instal·lats a Tarragona des de 1575 i que el convent al qual fa referència el document –que correspon a l'actual església de Sant Agustí, a la Rambla Vella– va ser beneït l'any 1584.⁷

No coneixem cap detall de la festa que pretenien organitzar, però sabem que era una diada amb una certa importància dins del calendari litúrgic i, sobretot, una devoció ben significativa en aquella època. La festa dedicada a la Mare de Déu dels Dolors⁸ va ser instituïda a la Baixa Edat Mitjana el divendres abans del Diumenge de Rams, és a dir una setmana abans del Divendres Sant.⁹ L'any 1709, el Divendres Sant es va escaure en 29 de març i, per tant, la festa dels Dolors va ser el dia 22 de març, només 2 dies després de la petició de Magí Viles als jurats de Reus.

La devoció popular cap a la Mare de Déu dels Dolors, la *Mater Dolorosa*, va començar a prendre embranzida a Itàlia, França, Anglaterra, els Països Baixos, la Corona d'Aragó i Castella des de finals del s XI i va assolir el seu floriment al segle XIV. Els frares franciscans, amb la seva espiritualitat sensible al dolor i a les misèries humanes, van tenir molt a veure en aquest èxit. Marina Warner associa també la difusió d'aquesta devoció amb l'estat mental en què es trobava Europa durant la crisi de la Baixa Edat Mitjana, amb les professions de flagel·lants, les representacions de la mort i altres mostres d'espiritualitat que feien el públic especialment receptiu cap als aspectes més dolorosos de la vida de Crist i de la seva mare.¹⁰

En aquest context, el 1423 es va crear a Colònia una festa dedicada a la Mare de Déu dels Dolors el divendres abans del Diumenge de Rams. A finals del segle XV es va crear a Flandes la primera confraria de la Mare de Déu dels Dolors.

A partir d'aquest moment, la devoció va ser molt potenciada per l'orde dels servites i utilitzada plenament per la doctrina de la Contrareforma. Per això, el papa Pau V (1605-1621) va permetre la propagació del culte fundant noves confraries. Els dolors de la Verge a què es fa referència, que havien oscil·lat entre cinc i quinze, van ser fixats en set: la profecia de Simeó, la fugida a Egipte, la pèrdua de Jesús al temple, la trobada amb Jesús camí del Calvari, la crucifixió de Crist, el seu davallament i l'enterrament.

Tot i que durant el segle XVII aquesta devoció es va veure afectada per una discussió teològica sobre la credibilitat que Maria sentís tant de dolor pel seu fill –quan la seva unió amb ell li permetia de saber, segons els teòlegs, que després de tots els patiments Crist ressuscitaria–, ja al segle XVIII va ser

⁷ Recasens i Comes, Josep M. "Tarragona vista per viatgers estrangers dels segles XVI i XVII". A *Recull Ignasi Mallol i Casanovas* (Estació de Recerca Bibliogràfica i Documental "Margalló del Balcó": Tarragona, 1991), p 114

⁸ Warner, Marina. *Tú sola entre las mujeres: el mito y el culto de la Virgen María*. MAdrid: Taurus, 1991

⁹ Moltes poblacions i persones ho han mantingut així malgrat que a mitjan segle XX va ser traslladada oficialment al 15 de setembre.

¹⁰ Warner, *op. cit.*

acceptada plenament per la cúria. Com a mostra, l'himne *Stabat Mater*, que recorda un dels dolors de la Verge, va ser inclòs l'any 1727 a la litúrgia oficial.

Desconec si existia una relació específica entre aquesta devoció i l'orde dels jesuïtes. Tampoc he localitzat cap notícia sobre la devoció cap a la Mare de Déu dels Dolors a Tarragona al tombant del 1700. És significatiu, però, que quan mig segle més tard –el 1765– es va fundar la Venerable Congregació de Servents de Maria Santíssima dels Dolors, es va fer a l'església de Sant Agustí, la mateixa església de la Rambla que el 1709 formava part del convent i seminari dels jesuïtes i que protagonitza el document que comentem. En el document de creació de 1765 s'especifica que la confraria havia d'admetre tots els congregants que ho haguessin estat anteriorment, per la qual cosa José Sánchez Real suposa que ja havia existit una confraria anterior dedicada a la devoció de la Mare de Déu dels Dolors.¹¹

Resta el dubte, doncs, sobre si la festa dels Dolors del 1709 comptava amb una tradició arrelada o bé si els jesuïtes pretenien utilitzar els elements festius acceptats a l'època com a recurs per crear una nova festa. Tant una cosa com l'altra les trobem sovint a la documentació.

Els morters de Tarragona

Un cop els jesuïtes van decidir organitzar la festa, però, es van trobar mancats dels morters que necessitaven. Van demanar els que tenia el Consell de la Universitat de Tarragona, però temporalment no estaven disponibles “per trobar-se los que y havia en esta ciutat als castells del Albi y Arbeca”. Com hem d'interpretar aquesta notícia? Ens haurem de moure en l'insecur terreny de les hipòtesis.

Una possibilitat és que aquests pobles els haguessin demanat a Tarragona amb motiu d'alguna festa, tal com ara Tarragona pretenia obtenir els de Reus. Malgrat tot no sembla gaire probable, si tenim en compte la llunyania d'aquestes poblacions de les Garrigues.

Una altra possibilitat és que els morters hi haguessin arribat formant part d'algun dels sometents que Tarragona, com tantes viles i ciutats de Catalunya, va aixecar durant la Guerra de Successió per donar suport a les tropes del rei Carles III –conegut popularment com *l'Arxiduc*–, contra l'exèrcit del rei Felip V.

Cal que ens situem en el context de la primavera de 1709. Som en plena Guerra de Successió. Després de la caiguda d'Aragó i València en mans de Felip V la primavera de 1707, de la conquesta de Lleida el novembre de 1707 i l'ocupació de Tortosa el juliol de 1708, la resta de Catalunya que roman sota l'obediència del rei Carles es troba en una situació d'inseguretat permanent. Des de l'Urgell i des de la Ribera, sovint surten escamots filipistes que fustiguen el Camp de Tarragona, la Conca i la Catalunya Central. Tal com ho resumeix Torras i Ribé, un dels màxims experts en aquesta guerra: “el tràfic d'exèrcits i partides armades per la geografia catalana era constant, de tal manera que gairebé cap contrada –excepte la zona més propera a Barcelona–,

¹¹ Sánchez Real, José. "La congregación de María Santísima de los Dolores". A *Setmana Santa Tarragona 1994*. Tarragona: Agrupació d'Associacions de Setmana Santa de Tarragona, 1994, p. 69-72

quedava lliure d'aquesta temuda presència".¹² Molts pobles viuen canvis sovintejats d'obediència a causa d'aquests atacs. Fins i tot la mateixa vila de Reus –considerada la capdavantera de la fidelitat austriacista al Camp– es lliura durant un temps als filipistes la tardor de 1709.

Les dues poblacions que esmenta el document –l'Albi i Arbeca– es trobaven a l'extrem del territori encara en obediència cap al rei Carles, ben exposades a la permeabilitat del front i a aquests atacs sobtats dels filipistes. La seva situació la primavera de 1709, doncs, sembla ben poc propícia a la celebració de festes; podem dir que, si els morters van ser portats allà amb motiu d'alguna celebració, potser la inestabilitat de la zona impedia el seu retorn.

Sembla més probable, però, que hagués estat la mateixa guerra –amb la mobilitat de persones i, més específicament, de sometents municipals– la que hagués portat els morters tarragonins fins allà. Podem imaginar, per exemple, que algun dels contingents mobilitzats pel sometent de Tarragona havia pres els morters cap a la campanya per celebrar les possibles victòries o solemnitzar algun moment relacionat amb l'evolució de la guerra. Caldria, doncs, estudiar a la documentació municipal tarragonina quins desplaçaments va fer el sometent de la ciutat i en quines zones va actuar.

D'altra banda, pot semblar sorprenent que els jesuïtes tarragonins, davant la manca de morters a la ciutat, adrecessin la seva petició al governador del Camp. Cal considerar el pes que l'estament eclesiàstic tenia a la societat, i la col·laboració que establia amb el poder civil –i amb les confraries d'ofici– per garantir un bon resultat de la festa. Però a més hem de fer esment especial de la figura de Magí Viles. Aquest reusenc va ser un dels personatges amb més pes en la Guerra de Successió al Camp: havia estat un dels més destacats membres del nucli austriacista abans de l'esclat de la guerra –la seva detenció el juny de 1705 per les autoritats filipistes provocà un aldarull popular i un cop de mà que el va alliberar– i durant la guerra esdevingué governador del Camp. Tenia una forta vinculació personal amb la cort del rei, ja que el seu cunyat, Ramon de Vilana Perlas, era el secretari reial.

Conclusió

Com que la carta no porta cap anotació sobre què van respondre els jurats de Reus a la petició de Magí Viles –cap de les cartes de la correspondència d'aquest moment porta incorporada còpia o anotacions de la resposta–, no sabem si Reus disposava en aquells moments dels quatre morters que se li demanaven, ni tampoc si els van deixar a Tarragona o si van arribar a temps, tenint en compte que només faltaven dos dies per a la festa.

La notícia, però, ens il·lustra sobre l'ús a Tarragona, en el context d'una festa de l'àmbit eclesiàstic, d'unes peces de pirotècnia festiva que s'estaven consolidant i que, en els segles següents serien –i en alguns llocs encara són– part del patrimoni festiu.

¹² Torras i Ribé, Josep M. *La Guerra de Successió i els setges de Barcelona (1697-1714)*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1999, p. 202.